Վ.Գեղամյան
Է. Էլբակյան

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԳԵՂԱՄԻ ԳԵՂԱՄՅԱՆ
ԷԴԳԱՐ ԱՐՄԵՆԻ ԷԼԲԱԿՅԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆ

տեղեկագիրք

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2019

ՀՏԴ 93/94:32:33:355:008
ԳՄԴ 63.3+66+65+68+71
Գ 422

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ:

Հեղինակներ՝
պ.գ.թ. Վարուժան Գեղամյան
Էդգար Էլբակյան

Գիտական խմբագիր՝
բ.գ.թ., պրոֆեսոր Ռուբեն Մելքոնյան

Գրախոսներ՝
բ.գ.թ. Արտյոմ Տոնոյան, պ.գ.թ. Միեր Աբրահամյան

Գ 422 «Ժամանակակից Ադրբեջան» տեղեկագիրք / Գեղամյան Վ., Էլբակյան Է. – Եր., ԵՊՀ հրատ., 102 էջ:

Տեղեկագրքում նկարագրվում են Ադրբեջանի Հանրապետության պատմության առանցքային դրվագները, ներկայիս քաղաքական և տնտեսական համակարգի, զինված ուժերի, սոցիալ-մշակութային կյանքի հիմնական առանձնահատկությունները: Տեղեկագիրքը նախատեսված է արևելագետների, քաղաքագետների, պատմաբանների, դիվանագետների, քաղաքական գործիչների, ռազմական փորձագետների, ինչպես նաև տարածաշրջանով հետաքրքրվող ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

ՀՏԴ 93/94:32:33:355:008
ԳՄԴ 63.3+66+65+68+71

ISBN 978-5-8084-2421-0

© ԵՊՀ հրատ., 2019
© Գեղամյան Վ., Էլբակյան Է., 2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ 5

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ 7

Բնակլիմայական պայմաններ 7

Վարչատարածքային բաժանում..... 8

Հաղորդակցություն 9

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ 13

Վաղ շրջան.....13

Ռուսական կայսրությունն Անդրկովկասում.....15

Ադրբեջանի ժողովրդական Հանրապետությունը 21

Ադրբեջանական ԽՍՀ 24

Ադրբեջանի Հանրապետություն..... 30

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ 38

Նավթագազային ոլորտ և էլեկտրաէներգիա 38

Գյուղատնտեսություն 40

Արդյունաբերություն.....42

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ 44

Ժողովրդագրություն..... 44

Էթնիկական քարտեզ 45

Կրոնական կյանք 48

Լեզու և գրականություն 51

Կրթություն և գիտություն..... 54

Մամուլ և սոցիալական ցանցեր 56

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 59

Ներքին քաղաքականություն..... 59

Սահմանադրություն, պետական կարգ..... 59

Միլլի մեջլիս 63

Նախագահ 64

Կառավարություն 66
Տեղական ինքնակառավարում 69
Դատական իշխանություն 69
Արտաքին քաղաքականություն 69

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐ 79

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 82
Ադրբեջանում գործող կուսակցություններ 82
Ադրբեջանի քաղաքական գործիչներ 87
Ադրբեջանի պետական տոներ և հիշատակի օրեր 99
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 101

Նվիրվում է Հայաստանի
սահմանները պաշտպանողներին:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Յուրաքանչյուր պետության համար հարևան երկրների հետ հարաբերությունների կառուցման, ղեկավարման և զարգացման նպատակով անհրաժեշտ են վերջիններիս ներքին ու արտաքին համակարգերի մասին տեղեկության մշտական ձեռքբերումն ու մշակումը: Վերլուծական նմանատիպ աշխատանքն առավել արդիական նշանակություն է ստանում, երբ իրականացվում է շարունակվող զինված հակամարտության պայմաններում:

Այս տեսանկյունից Հայաստանի համար առաջնային կարևորություն ունի Ադրբեջանի մասին մշտապես թարմացվող տեղեկատվական շտեմարանի առկայությունը:

Սույն ձեռնարկի հեղինակները նպատակ են ունեցել ստեղծել հայերենով ամփոփ տեղեկագիրք, որը ներկայացնում է Ադրբեջանի Հանրապետության քաղաքական ու տնտեսական համակարգի, զինված ուժերի և սոցիալ-մշակութային կյանքի հիմնական առանձնահատկությունները՝ հիմնված գիտա-վերլուծական համապարփակ ուսումնասիրությունների վրա:

Անկախ Հայաստանի պատմության մեջ իր տեսակով առաջին ամփոփ տեղեկագիրքը կազմելիս հեղինակները որպես օրինակ են ընդունել Խորհրդային Միությունում և Արևմուտքում տարածված նմանատիպ տարաբնույթ աշխատանքները (մասնավորապես՝ «справочник»-ի և «area/country handbook»-ի ձևաչափերը):

Տեղեկագիրքը բաժանված է մի քանի գլուխների, որոնք ներկայացնում են ժամանակակից Ադրբեջանի պետական և

հասարակական կառուցվածքի գրեթե բոլոր հիմնական բաղադրիչները՝ աշխարհագրությունից մինչև զինված ուժեր, տնտեսությունից մինչև արտաքին քաղաքականություն:

Սույն տեղեկագիրքը կարող է ծառայել որպես ուղեցույց պետական և քաղաքական գործիչների, արտաքին հարաբերությունների և շահագրգիռ այլ գերատեսչությունների աշխատակիցների, ինչպես նաև արևելագետների (հատկապես Ադրբեջանի ուսումնասիրությամբ զբաղվողների), քաղաքագետների, պատմաբանների և լրագրողների համար:

Տեղեկագրքի հավելվածում ներկայացված է գրականության համառոտ ցանկ՝ լրացուցիչ ընթերցանության համար: Հավելվածում ներկայացված են նաև Ադրբեջանի Հանրապետության քաղաքական կուսակցությունները, առանցքային քաղաքական գործիչները, Ադրբեջանի տոնացույցը:

Տեղեկագրքում մինչև 1918 թ. Ադրբեջանի Հանրապետության և ադրբեջանցիների վերաբերյալ տեղեկություններ տալիս օգտագործվել է «թյուրքախոս թաթարներ» ձևը, որը համարել ենք տվյալ հանրույթին նկարագրելու համար գիտականորեն առավել ճշգրիտ պայմանական տարբերակ:

Հեղինակները շնորհակալություն են հայտնում բ.գ.թ., պրոֆեսոր Ռուբեն Մելքոնյանին, բ.գ.թ., դոցենտ Վարդան Ոսկանյանին, բ.գ.թ Արտյոմ Տոնոյանին, բ.գ.թ. Ամալյա Պետրոսյանին, Մարիամ Մելքոնյանին՝ աշխատանքի ընթացքում տեղեկագրքի վերաբերյալ իրենց արժեքավոր դիտարկումների և առաջարկությունների համար:

Վարուժան Գեղամյան
պ.գ.թ., արևելագետ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բնակլիմայական պայմաններ

Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքը, ըստ պաշտոնական տվյալների, կազմում է 86.6 հազար կմ^2 : Սակայն Ադրբեջանի փաստացի տարածքը 75 հազար կմ^2 է՝ դուրս թողնելով պաշտոնական տվյալների մեջ ներառված Արցախի Հանրապետության փաստացի տարածքը (12 հազար կմ^2):

Երկրի ամբողջ արևելյան սահմանը ձգվում է հյուսիսից հարավ՝ Կասպից ծովի երկայնքով (713 կմ): Հյուսիս-արևելքում երկիրը սահմանակցում է Ռուսաստանին (390 կմ), հյուսիս-արևմուտքում՝ Վրաստանին (480 կմ), հարավ-արևմուտքում՝ Թուրքիային (15 կմ) և հարավում՝ Իրանին (600 կմ): Արևմուտքում այն սահմանակցում է Հայաստանի Հանրապետությանը (140 կմ) և Արցախի Հանրապետությանը (291 կմ): Ադրբեջանը սահմանակցում է Հայաստանի Հանրապետությանը նաև Նախիջևանի հատվածում, որտեղ սահմանի երկարությունը 221 կմ է:

Ադրբեջանի տարածքի նշանակալի հատվածն զբաղեցնում են լեռները: Մեծ և Փոքր Կովկասյան լեռնային համակարգերի միջև գտնվում է Կուր-Արաքսյան ընդարձակ ցածրավայրը, հարավ-արևելքում՝ Մուղանի դաշտավայրը և Թալիշի լեռները: Ամենաբարձր կետը Բազարդյուզ լեռան գագաթն է (4466 մ), որը գտնվում է Ադրբեջան-Ռուսաստան սահմանին: Մյուս ամենաբարձր կետը Շահդաղն է (4243 մ):

Գետերը պատկանում են Կասպից ծովի ավազանին: Խոշորագույն գետերը Կուրը և Արաքսն են, կան նաև բազմաթիվ լեռնային գետակներ: Կասպից ծովի ափերը թույլ են կտրտված, խոշորագույն թերակղզին Ապշերոնյանն է: Կասպից ծովի ադրբեջանական հատվածում կան մի շարք կղզիներ և կղզեխմբեր: Խոշորագույն ջրային ավազանը Մինգե-

չաուրի ջրամբարն է (մակերեսը՝ 605 կմ²): Ամենախոշոր լիճը Սարիսուն է (քաղցրահամ, մակերեսը՝ 65.7կմ²): Խոշոր լճերից են Աղգյոլը, Հաջիղաբուլը, Բյոյուքշորը, Գյոյգյոլը:

Երկրի տարածքում առկա են կլիմայական 9 գոտիներ, ինչի շնորհիվ կենդանական և բուսական աշխարհը բավական խայտաբղետ է:

Ադրբեջանի տարածքը հարուստ է ածխաջրածնային (նավթ, գազ) և այլ օգտակար հանածոներով (երկաթ, պղինձ և այլն):

Վարչատարածքային բաժանում

Պաշտոնապես Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքը բաժանված է 59 վարչական շրջանի (rayon), 1 ինքնավար հանրապետության և հանրապետական նշանակության 11 քաղաքի: Այս թվերի մեջ Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից ներառված են նաև այն տարածքները, որոնք կազմում են Արցախի Հանրապետությունը:

Ադրբեջանի կազմի մեջ գտնվող Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության (Naxçıvan Muxtar Respublikası) տարածքը բաժանված է 7 վարչական շրջանների և մեկ քաղաքային շրջանի (Նախիջևանը):

Ադրբեջանի խոշորագույն քաղաքներն են Բաքուն, Սումգայիթը, Գյանջյան (Գանձակ), Մինգեչաուրը, Լենքորանը, Շիրվանը, Նախիջևանը, Շամխորը (Շամքիր), Շաքին, Եվլախը:

Ադրբեջանը պաշտոնապես բաժանված է նաև 10 տնտեսական շրջանների (iqtisadi rayon): Այդ շրջաններն են.

Ապշերոնի	Գյանջյա-Ղազախի	Շաքի-Զաքաթալայի	Լենքորանի	Ղուբա-Խաչմազի
Առանի	Վերին Ղարաբաղի	Քյալբաջար-Լաչինի	Լեռնային Շիրվանի	Նախիջևանի

Երկրի տնտեսական հիմնական գործունեությունը կենտրոնացած է Ապշերոնի տնտեսական շրջանում:

Վերջին տարիներ Ադրբեջանում ջանքեր են գործադրվում հատուկ տնտեսական գոտիների ստեղծման ուղղությամբ, որոնք նպատակ ունեն օրենսդրական և հարկային արտոնությունների միջոցով խթանել տնտեսության զարգացումը: Հիշատակության է արժանի Բաքվի Ալաթ նավահանգստում ստեղծված «Բաքվի միջազգային ծովային առևտրային նավահանգիստ» ազատ տնտեսական գոտին:

Հաղորդակցություն

Ադրբեջանում առկա է երկաթուղային և ճանապարհային լայն ցանց, որը մեծապես ժառանգված է ԽՍՀՄ-ից և չնայած անկախությունից հետո իրականացված բարենորոգումներին՝ դեռևս կարիք ունի արդիականացման:

Ավտոմոբիլային ճանապարհները (շուրջ 60 հազար կմ, որի կեսը պատված է ամուր շերտով) հանդիսանում են երկրի ներսում ուղևորափոխադրման և բեռնափոխադրման հիմնական միջոցները: Կարևորագույն մայրուղիներն են Բաքու-Ղուբա (ՌԴ սահման), Բաքու-Ղազախ (Վրաստանի սահման), Ալաթ-Ասթարա (Իրանի սահման), Բաքու-Եվլախ, Նախիջևան-Սադարակ (Թուրքիայի սահման) ճանապարհները: Որպես կանոն՝ մայրուղիները անցնում են երկաթուղային գծերին զուգահեռ: Մայրաքաղաքի և շրջանների միջև, ինչպես նաև դեպի հարևան երկրներ ուղևորափոխադրումներն իրականացվում են գերազանցապես ավտոբուսային երթուղիներով:

Երկաթուղին (շուրջ 2700 կմ) մայրաքաղաք Բաքվին է կապում երկրի խոշոր բնակավայրերը (Գանձակ (Գյանջյա), Ղազախ, Բալաքյան, Եվլախ, Սումգայիթ, Լենքորան, Հորադիզ և այլ քաղաքները): Ադրբեջանը երկաթուղով կապված է

Վրաստանի, Ռուսաստանի և Իրանի հետ. գործում են կանոնավոր չվերթներ դեպի Մոսկվա, Թբիլիսի, Ռոստով, Մախաչկալա, Դերբենտ, ինչպես նաև Կիև (Ուկրաինա), Մաշհադ (Իրան) քաղաքներ[1]: 2017 թ.-ից գործում է Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղային կապը, սակայն 2019 թ. դրությամբ այն չի սպասարկում ուղևորներին: Երկաթուղին սպասարկում է «Ադրբեջանական երկաթուղի» ՓԲԸ-ն:

Մետրո գործում է միայն Բաքու քաղաքում (առկա է երեք գիծ, 25 կայարան):

Երկրի հիմնական օդային դարպասը Բաքվի Հ. Ալիևի անվան միջազգային օդանավակայանն է: Բացի այդ՝ գործում են ևս 19 օդանավակայաններ, որոնց զգալի մասն ունի ռազմական կամ երկակի (քաղաքացիական-ռազմական) նշանակություն: Ազգային փոխադրիչ է հանդիսանում AZAL («Ադրբեջանական ավիաուղիներ») ընկերությունը, որին պատկանում է նաև Buta Airways բյուջետային ավիաընկերությունը:

Ջրային հաղորդակցության ուղիներով Ադրբեջանը կապված է Թուրքմենստանի և Ղազախստանի հետ: Գործում են չորս խոշոր նավահանգիստներ՝ Բաքու, Ասթարա, Լենքորան և Սումգայիթ: Ջրային տրանսպորտի միջոցով Ադրբեջանում իրականացվում են գերազանցապես բեռնափոխադրումներ: Գործում են Առևտրի նավատորմը, Կասպիական նավթային նավատորմը և այլն:

Հաղորդակցային կարևոր ուղիներից են Բաքու-Նովոռոսիյսկ, Բաքու-Սուպսա, Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղերը, Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղը, որոնք ապահովում են ադրբեջանական նավթի և գազի փոխադրումը դեպի արտասահմանյան շուկաներ: Պարբերաբար շրջանառվում են տեղեկություններ այն մասին, որ ապագայում նախա-

[1] Իրանի և Արդրբեջանի միջև ուղիղ երկաթուղային կապ առկա է միայն Նախիջևանի հատվածում:

տեսվում են նաև այլ խողովակաշարերի կառուցում ու շահագործում:

Ադրբեջանում բջջային կապն ապահովում են 3 հիմնական օպերատորներ (Azercell Telekom, Azerfon-Vodafone (Nar ապրանքանիշով) և Bakcell): Նախիջևանի տարածքում հիմնական օպերատորը Naxtel-ն է:

Ադրբեջանում գործում է մի քանի տասնյակ հեռուստա- և ռադիո ընկերություններ: Համապետական նշանակության 12 հեռուստաալիքներից 4-ը պատկանում են պետությանը (AzTV, İTV (Հանրային հեռուստաընկերություն), İdman TV, Mədəniyyət TV): Նախիջևանում գործում է պետական Naxçivan TV հեռուստաընկերությունը: Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերությունը (SOCAR) 2013 թ.-ից շահագործում է CBC միջազգային հեռուստաալիքը (նախկինում՝ ATV International), որի եթերը նախատեսված է արտասահմանյան լսարանի համար: Արտասահմանյան հեռուստաընկերություններից Ադրբեջանի տարածքում հեռարձակման թույլտվություն ունի միայն թուրքական պետական TRT 1 հեռուստաալիքը:

Ադրբեջանի ազգային ինտերնետային հասցեները գտնվում են .az դոմենային տիրույթում: Ադրբեջանի տարածքի շուրջ 60%-ում գործում է 4G ցանցը: Ըստ վերջին տվյալների՝ Ադրբեջանում համացանցից օգտվողների թիվը կազմում է ամբողջ բնակչության շուրջ 80%-ը: Ադրբեջանցի օգտատերերի շրջանում սոցիալական ցանցերից առավել տարածված է Facebook-ը:

Ադրբեջանում հաղորդագրությունների փոխանակման առավել տարածված հարթակերն են (մեսինջեր) WhatsApp և Facebook Messenger հավելվածները:

Ադրբեջանում հանրային ծառայությունների ոլորտում վերջին տարիներին առանցքային նշանակություն ունի ASAN տեղեկատվա-հաղորդակցային գործակալությունը, որը

ապահովում է հանրային ծառայությունների թվայնացումը և դրանց՝ «մեկ պատուհանի» սկզբունքով աշխատանքը, ինչպես նաև մատուցում է թվային տարաբնույթ հանրային ծառայություններ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Վաղ շրջան

Աշխարհագրական այն տարածքը, որը ներկայումս զբաղեցնում է Ադրբեջանի Հանրապետությունը, բնակեցված է եղել հնագույն ժամանակներից: Մարդկության պատմության վերջին երկու հազարամյակի ընթացքում արևելյան Անդրկովկասի այս հատվածը հանդիսացել է տարբեր աշխարհաքաղաքական միավորների մի մասը (անտիկ դարաշրջանում Աքեմենյան Իրանից ու Հռոմեական կայսրությունից մինչև Ռուսական կայսրություն ու Խորհրդային Միություն՝ նոր ժամանակներում): Այս տարածքում գոյություն ունեցած բոլոր կայսրություններն ու պետական ավելի փոքր կազմավորումները թողել են իրենց քաղաքակրթական ազդեցությունը նկարագրվող տարածաշրջանի սոցիալ-քաղաքական զարգացման վրա:

Մերձավոր Արևելքում քրիստոնեության տարածումից հետո ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում բնակվող ժողովուրդների մեծ մասն աստիճանաբար ընդունեց քրիստոնեություն: Այս ժամանակաշրջանում հիշատակության է արժանի հատկապես Աղվանքի պետությունը, որն արևելյան Անդրկովկասի խոշորագույն քրիստոնեական պետական միավորումն էր: Կովկասի արաբական նվաճման ժամանակ (7-8-րդ դարեր) տարածաշրջանն ընկավ իսլամական խալիֆայության տիրապետության ներքո, ինչի արդյունքում սկսվեց նաև տեղաբնիկների աստիճանական իսլամացումը:

Արևելյան Անդրկովկասի պատմության հաջորդ փուլը կապված է 11-րդ դարում Կենտրոնական Ասիայից թյուրքական ցեղային միավորումների (հատկապես սելջուկ-թյուրքերի)՝ դեպի այս տարածաշրջան զանգվածային ներթափանցման հետ: Սելջուկ-թյուրքերի ներհոսքին, որոնք հաստա-

տվեցին տարածաշրջանի տարբեր մասերում, հաջորդեցին նաև Չինգիզ խանի և Լենկ Թեմուրի արշավանքները, որոնք 13-15-րդ դարերում կտրուկ փոխեցին ամբողջ տարածաշրջանի, այդ թվում նաև՝ արևելյան Անդրկովկասի, ժողովրդագրական ու սոցիալական կազմը: Նշված փոփոխության հետևանքով 15-րդ դարում այստեղ ձևավորվեցին Քարաքոյունլուների և Աքքոյունլուների պետական միավորումները, որոնց կենտրոնները երկրամասի հարավային շրջաններն էին:

16-18-րդ դարերում արևելյան Անդրկովկասի մեծագույն մասը ընկնում է պարսկական տիրապետության տակ, երբ Իրանում իշխանությունը գտնվում էր թյուրքախոս Սեֆյան, այնուհետև Ղաջարական դինաստիաների ձեռքին: Այդ ժամանակահատվածում տարածաշրջանում իրանական պետության իշխանությունն սկսում են վիճարկել Օսմանյան կայսրությունը (16-րդ դարի երկրորդ կեսից), իսկ այնուհետև նաև՝ Ռուսական կայսրությունը: Վերջինս 18-րդ դարի սկզբից դառնում է տարածաշրջանի նոր խոշոր կայսրությունը՝ Կովկասի համար պայքարը տեղափոխելով երեք հզոր պետությունների ռազմա-քաղաքական մրցակցության դաշտ: Այն բանից հետո, երբ 1747 թ. անկում ապրեց Սեֆյան դինաստիան, ինչպես Իրանի այլ շրջաններում, այնպես էլ արևելյան Անդրկովկասում թուլացավ կենտրոնական իշխանության ազդեցություն, ինչը հանգեցրեց տեղում գոյություն ունեցող ֆեոդալական միավորների՝ խանությունների ինքնավարության որոշակի մեծացմանը, ինչպես նաև կենտրոնաձիգ իշխանության զգալի վակուումի: Խանությունների իշխող վերնախավը մեծ մասամբ կազմված էր թյուրքախոս և իսլամ դավանող, կիսաքոչվոր կամ քոչվոր տոհմերի ներկայացուցիչներից: